

DR. CZEGLÉDI KATALIN

A magyarság és elődei hitéről

**A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek
nyelvtana és kapcsolatai**

**A turáni nyelvek (szkíta, hun, köztük a
magyar és a székely) alapja**

I/V.2.

*"A múltnak adósai vagyunk, amely adósságot
törleszteni kell, hogy igaz módon élhessük a
jelenünket és tervezhessük a jövőnket."*

(Czeplédi Katalin 2019.)

I. Rész

Tartalom:

1. A magyarok hitéről a szent szó kapcsán
 - 1.1. A szent szó
 - 1.2. Az élet forrása, a víz
 - 1.3. A mag, szem
 - 1.4. Az ige, igaz, igen
 - 1.5. A mágikus vonzódás, szeretet, szerelem
 - 1.6. A hit
 - 1.8. A hála
 - 1.9. A lélek
 - 1.10. Az élet
 - 1.11. A szív
 - 1.12. Az ember, fiú, fia valakinek
 - 1.13. A jó, egészség, gyógyítás
 - 1.14. A tudás, mágikus bölcsesség
 - 1.15. Fény, energia
 - 1.16. A te személyes névmás
 - 1.17. A boldogasszony
2. Az ősnnyelvek viszonya a kereszt szó kapcsán
3. A kiremet kultuszról
4. A varázslás, a csoda
5. 'Isten' jelentésű szavak a magyar gazda szó kapcsán
6. A Turán név a földrajzi nevek tükrében

7. A magyarság és elődei hitéről a Džağfar
tarihi - Bulgár évkönyvek alapján

8. Tanulságok

9. Rövidítések

10. Források

11. Irodalom

Bevezetés

Jelen kötetben a szavaknak egy tematikus jelentésbeli csoportjáról, a hitélet körébe tartozó szavakról szólnak. A hitélet kutatása egyfelől a hittudomány, a néprajz, a történettudomány feladatkörébe tartozik. Másfelől a hitélet szavainak, neveinek a tanulmányozása a nyelvtudomány területe. Eljött az ideje annak, hogy a kéziratban lévő, jelen témájú anyagunkat kiegészítsük a Džağfar tarihi - Bolgár évkönyvek idevonatkozó anyagával s ezzel együtt tegyük közzé a mondandónkat a magyarság és elődei hitéről. Jelen írásunkban a hitélet körébe tartozó szavakat gyűjtöttük össze, amelyeknek a vizsgálatára a földrajzi nevekben előforduló szent helyek nevei készítettek. Ez a munka is hozzájárul a kutatásnak ahhoz a nagy egészéhez, amelyben a múltunkat kívánjuk minél jobban megismerni. Bár a megismerésnek az útja igen hosszú, néhány újabb megállapítást tehetünk. Alaptétel, hogy a természetvallás nem más, mint a természetben való hit. Ezen alapul a magyarok gondolkodása, tudása, nyelve. A később létrehozott vallások mind innen valók részben vagy egészben, gyakran a kor, a társadalmi helyzet követelményeihez igazodva.

Mára már egyértelmű, hogy amikor a gyökereinket keressük, a forráshoz sokféle út vezet. Az utat pedig meghatározza a vizsgálati anyag. A nyelvész számára a nyelv írott és

szóbeli formája a kutatási alap. A szókincsünknek igen jelentős részét képezik a tulajdonnevek, ezen belül a földrajzi nevek. Közülük elsődleges a víznév, amely kezdetben és még sokáig természetesen nem számított tulajdonnévnek. Az első megnevezések, amelyek a víz hangját utánozták, alapjaivá váltak az ősi szókészletnek, gyökeivé lettek a szavainknak. Kezdetben a víz hangját utánozva az adott víznek az összes tulajdonsága benne volt a megnevezésben. Idővel az emberi tudat, a gondolkodás, a megismerés fejlődésével különböző jelentéscsoportok különültek el, miközben nem tűnt el az eredeti jelentésmag. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tanulmányozása során derült ki számomra, hogy az eredeti komplex jelentéstartalomnak egy részeként, egy elemeként kell értelmezni a szent, a hit, a vallás körébe tartozó szavakat. Mindez a vízzel, mint az élet forrásával kapcsolatos. Más szóval a víz szó alakváltozatai valójában a vallással is kapcsolatos szavak és olyan fogalmakat neveznek meg, amelyek a természetben, a forrásban, a magban gyökereznek. Ebből az is következik, hogy a természetvalláson, a természetben való hiten alapulnak későbbi vallások. Mindegyik vallás az ősi, a természetben való hitnek a magját, lényegét tartalmazza kisebb - nagyobb mértékben, miközben a népek nyelvében ezer éveken át számos tényező hatására más-más jelentéstartalommal egészült ki. Hozzáidomult az adott nép társadalmának kulturális, gazdasági és politikai helyzetéhez is igazodó elvárásoknak. Az alap azonban megmaradt. Eleink gondolkodása szerint szent az élet; szent az élet forrása, a víz, a mag; szent, mert mindez igaz, másképp maga az ige; szent, mert csakis ezt lehet szeretni, ennek van mágikus ereje; szent, mert ebben lehet hinni; szent és ezért adunk hálát; szent az utód, az ember, a fiú, fia valakinek; ugyanakkor szent maga az életet adó lélek is; szent és ez jó; szent a lélek és a szív, amelyek összetartozók; szent a tudás, a mágikus bölcsesség; szent a fény, az

energia; szent az élet forrása a víz, másképpen teremtő, úr, isten, aki szent és akit a *Te 2.* személyű személyes névmással szokás megszólítani; és szent a magyarok *boldogasszonya*.

Eleink gondolkodása szerint fontos, hogy a vízforrás, a vízelágazás egyrészt ág, másrészt ív, kanyarulat is, amely a körülvevő területet megvédi, csúcsában van az úr, az isten mint védelmező. Innen maradt meg a csuvasban a *kiremet* és a magyarságnál az első körtemplom, ezt tartalmazza a Kaukázusi krétakör szellemisége is. Az ágnak, az ívnek, a boltozatnak van egy legfelsőbb pontja, a csúcs, a csúcspont, amely a forrással, a maggal azonos. Innen ered az élet, idővel itt lakozik az isten, így lehet az isten az ég ura. A víz női természetű, elsőként voltak a női istenek, elsőként létezett az anyajogú társadalom. Majd a víz - mint az élet születése - mintájára született a fény a felkelő nappal, amely férfi természetű. Képes megtermékenyíteni a vizet, hatására megolvad, mozgóvá, élővé válik a jég, megtermékenyíti a szintén női természetű földet, fényt ad az ugyancsak női természetű Holdnak. Elterjedt a fény tisztelete, második lépésként következett az apajogú társadalom. Vannak népek, akik mindkettőt, a Napot és a Holdat egyaránt jelképüknek tartják még ma is, ilyenek a székelyek. A fény sugarát pedig a férfi nemi szerv funkciójával és alakjával kötötték össze. A baskiroknál pl. a férfi nemi szerv ugyanolyan funkciót tölt be, mint máshol a kereszt.

A földrajzi nevek tükrében - nyelvész szemmel - a magyarság és elődei természetvallásának a kialakulásához több oldalról is eljuthatunk. Megtehetjük ezt pl. a magyar *szent*, a *kereszt*, valamint a csuvas *kiremet* szó, a magyar *varázslás*, a *csoda* és az 'Isten' jelentésű *gazda* szó kapcsán. Végül, miután szorosán idekötődik, szólunk az *Úr* népéről, azaz a *Tengri* népéről, másképpen a *Turán* népről. Mindennek a megismeréséhez a földrajzi névi kutatások segítettek. Tehették

ezt a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, hiszen az alapréteg névadói a turáni népek, köztük a szkíták, hunok, szarmaták, akik a magyarok ősi rokonai. Jelen tanulmány hét fő részből áll: 1. A magyarok hitéről a *szent* szó kapcsán; 2. Az ősnyelvek viszonya a *kereszt* szó kapcsán; 3. A *kiremet* kultusról; 4. A varázslás, a csoda; 5. 'Isten' jelentésű szavak a magyar *gazda* szó kapcsán; 6. A *Turán* név a földrajzi nevek tükrében; 7. A magyarság és elődei hitéről a Džagfar tarihi - Bulgár évkönyvek alapján.

Teljesen természetes, hogy nemcsak a jelentés oldaláról, hanem hangtanilag, szerkezetileg, azaz etimológiailag is mind idetartoznak az ilyen jelentésű szavak, amelyek a fenti jelentéseket hordozzák, köztük még a *boldogasszony boldog* előtagja is. Hangtanilag két csoportba különülnek el, az egyikbe azok tartoznak, amelyek eredeti *t*-szókezdőt illetően annak a fejleményeit tartalmazzák, a másikba pedig a *k*- illetően annak a fejleményeivel kezdődő szavak sorolhatók. Tehát, amikor a *szent* szó családjába tartozó szavakat vizsgáljuk, számba vehetjük őket kétféleképpen, mégpedig a jelentés szerint, illetően a szókezdőjük szerint. A magy. *szent* szónak a szókezdő mássalhangzója *sz*-, amely eredeti *t*-fejleménye. Ebben a fejezetben a jelentés szerinti csoportosításban a *szent* szó családjába tartozó szavakat vizsgáljuk. Mindezek pedig betekintést nyújtanak a magyarok igen ősi eredetű természetvallásába, olykor utalnak az ezen alapuló későbbi vallásokra is.

1. A magyarok természetvallásáról a *szent* szó kapcsán

A jelentés szerinti csoportosítás lehetővé teszi, hogy a magyar szavakat és nyelvi kapcsolataikat külön-külön jelentéstani csoportokba szedve vizsgáljuk, ezek a következők: A *szent* szó; Az élet forrása, a víz; A mag, szem; Az ige, igaz, igen; A mágikus vonzódás, szeretet, szerelem; A hit, vallás; A hála; A lélek; Az élet; A szív; Az ember, fiú,

fia valakinek; A jó, egészség, gyógyítás; A tudás, mágikus bölcsesség; Fény, energia; A *te* személyes névmás; A boldogasszony.

1.1. A *szent* szó

A jelen akadémiai álláspont szerint a magy. *szent* szónak a következő jelentései ismertek: 'minden földi dolgon felülemelkedő, istennek, isteneknek tetsző, istennek, isteneknek szentelt, magasztos, tiszteletre méltó, érinthetetlen, sérthetetlen, bizonyos, halála után szentté avatott személy, nagyon jámbor ember, drágám, mindenem, felkiáltásként vagy enyhe káromkodásként'. Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *svętъ*, szb-hv. *svět*, szln. *svét*, szlk. *sväty*, or. *sv'atoj* 'istennek, isteneknek tetsző, nekik szentelt, szent'....A román *sfint* szláv eredetű. (TESz) Nem említi pl. a ko. *jen* 'szent' szót, vö.: ko. *jen va* 'szent víz'. Ld. ko. *jen* [*jenm*] 'isten, ég', udm. *in*, *inm-ég*, *inmar* 'isten' stb. (LYTKIN-GULJAJEV 1999). A szó a komiban és az udmurtban átvétel a szarmatáktól. Hangtanilag az eredeti szókezdő *t*- fejleménye lehet nemcsak *s*-, hanem *j*- és *0*- (zéró) is. A fenti szláv adatok olyan régebbi állapotot konzerváltak, amelyek alapján feltehető egy teljesebb **sęvent* forma. A rendszer azt mutatja, hogy a szláv nyelvekben a mássalhangzó torlódás oka az, hogy az átadóban volt magánhangzó, ám röviden ejtették, amit a szláv fül nem érzékelt, nem hallották meg, ezért nem is vették át. A szóbelseji *-ęve-* (< *-ęwe-*) triftongus a szláv nyelvekben már diftongusként jelenik meg, az átadó nyelvekben pedig monoftongizálódott, egyetlen magánhangzóvá fejlődött. A kutatásaink értelmében nem igazolt az, hogy a szó a magyarban szláv eredetű. Éppen fordítva van, a szláv nyelvekben világosan átvétel szkíta-hun-szarmata-avar-ősmagyar népektől, ez utóbbiak közös gyökerűek. Ugyanakkor mindegyik hozott adat beletartozik a magy. *szent* szó rokonságába.

Szerkezetileg a magy. *szent* szó képzett: *szén*- szótó + *-t*: képző 'valamivel ellátott'. Sok esetben a *szén*- tő is lehet 'szent' jelentésű.

Hangtanilag a szókezdő *sz-* eredeti *t-* fejleménye: *t- > ʒ- > s-/sz-*. A szóbelseji *-n-* is eredeti *-t-* fejleménye: *-t- > *-nδ- > -n-*.

A magyar *szent* szó *szen-* tövével összetartozik, ezért figyelemre méltó a mongol *čing* 'igaz, őszinte, szilárd, rendületlen' adat. Képzett vagy összetett szóban további jelentések ismertek, vö.: 'rendíthetetlen, igaz szívből, igazság, igazságosság, tiszta szívű, hű, odaadó'. (KARA 1998). A mongol a teljesebb formát használja, a nazális után szerepel a *-k* eredetű *-g* zöngés zárhang. Az *-nk* mássalhangzó kapcsolat másutt is megőrződött, vö.: or. *Sankt Peterburg* 'Szentpétervár' (*Sank-* + *-t*). Ez azt is jelenti, hogy a feltett szláv **sěvent* forma még teljesebb alakja **sěvenkt* lehetett.

A *szent* szó első relatív és az abszolút szótöve teljesebb alakjának a megismeréséhez hozzájárult tehát az or. *sv'atoj¹* 'szent' < *sv'at* < **svent* szó is, a szerkezeti felépítése: *sven-*: relatív szótő + *-t*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'. A *szent* szó jelentése eszerint 'igazzal ellátott, igazhoz tartozó'. Az orosz alakváltozatok közül a *sv'at-* < **svent* is igazolja, hogy bizonyos adatokban a szó belseji hosszú magánhangzó (vö.: Kāšγ. *žīn* 'igaz') diftongus (-CV-) illetőleg trifongus (-VCV-) eredetű. Ez a hosszú magánhangzó azonban sok esetben rövidült, így pl. a magy. *szent* szóban is.

1.2. Az élet forrása, a víz

Őseink tudták, hogy a *lélek* forrás, az élet forrása, éppen ezért *szent* is. Hozzá hasonlóan forrás a *víz*, a *nő*, az *anya*, *mama*, *szem*, *mag*, *isten*. Mindegyiket szentként tisztelték. Így tartoznak ide tehát a magy. *víz* valamint a magy. *tó* szó és nyelvi megfelelőik. Természetes, hogy a *tó* és a *víz* egyben 'forrás' jelentésű is. A *tó*, mint állóvíz, a folyónak a forráshelye. Alakváltozatai közé tartozik a

magyarban a *tóu*, *tovd*, *told*, *tód*, *hód*. Hangtanilag lényeges az *-l-*, *-v-*, *-V-*, *-0-* (zéró) megfelelés nem szókezdő helyzetben. Erről földrajzi nevek kapcsán szólunk. Idetartozik az eredeti szókezdő *t-*vel, továbbá annak a zöngésedett változatával a csuv. *tan* 'víz, amely a jég alól jön fel', jak. *taan* 'vízáramlás, vízfolyás a jégre', vö.: avesztá *danu* 'folyó', osz. *don* 'folyó, víz', kínai *d'an* 'folyó'. (JEGOROV 1964) A szó a szkíta, hun nyelvekben eredeti, átvétel a többi nyelvben, vö.: az oszét *don* 'folyó, víz', iráni *tana* 'folyó, víz', kínai *d'an* 'folyó'. A szó eredetét a szkíta, hun nyelvekben kell keresni. Az eredeti *t-* a földrajzi nevekben megmaradt, pl. csuv. *Tuna*, a másik esetben zöngésedett, vö.: or. *Don*, magy. *Duna*, osz. *don*.

1.2.1. Számos adat található a Volga-Ural vidéke földrajzi neveiben, sőt még keletebbre is, ahol a *tan* teljesebb alakja **tVnk**, **tVng** szerepel. Ezzel összefügg az angol *thank* 'hála, köszönet', ám ez átvétel -minden bizonnyal - a származékától.

Tungtinghu 'tó Dél-Kínában'. Kínai eredetű, tulajdonképpen jelentése 'a keleti csúcs tava'. (KISS 1980) < *Tung* + *ting* + *hu* ^{-3/4} vö.: magy. *tó*.

A névnek a kínai eredete egyáltalán nem igazolt. A kutatásaink értelmében a kínaiba a hunoktól került át a név és a névnek az alkotó elemei külön-külön is. Azok részei egy olyan rendszernek, amelynek a felépítése, a logikája és a szavak kapcsolatai a magyarok őseihez és a rokonaihoz vezetnek. A név szerkezeti felépítése szerint többszörösen összetett szó. Az előtag *Tung*, a kínaiban a 'keleti' jelentést átvették a hunoktól, amely onnan van, hogy a folyóág a forrás helye, a forrás maga a születés, kelet pedig a nap feljövételének, a fény születésének a helye. A második elem, vagyis az első utótag *ting* az előtagnak az alakváltozata, természetes, hogy

¹A szláv adatok azért fontosak, mert a szláv nyelvek szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen születtek és sok esetben az akkori szkíta-hun állapotot őrizték meg és

használják ma is. Más szóval a szláv nyelvek nagy százalékban (legalább 80%) szkíta, hun, végső soron turáni gyökereket tartalmaznak.

'csúcs' jelentésben ismert és használatos. Eredetileg az elágazó folyó csúcsát jelentette. A hegycsúcs vagy más csúcs megnevezéséhez mintát, alapot a vízelágazás adott. A szó a kínaiban átvétel a hunoktól. Fontos az is, hogy a kínai *hu* és a magyar *tó* valamint az alakváltozatai, vö.: magy. *told*, *hód*, ko. *ty* 'tó' stb. összetartoznak, a *h-* szókezdő az eredeti *t-* fejleménye. A kínaiban ez a szó is átvétel a hunoktól.

Hontang '?. f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. Hontang or. Konda, folyó neve.

< man. Hontang < Hon + tang or. Konda □ — nem or. Konda < Kon + da.

Az egytagú *Hontang* szókezdője eredeti *k-* volt. Összetett szó, az előtag *Hon*, az utótag *tang*. A folyó orosz neve átvétel, az előtag *Kon*, a hajlással, a folyóággal, mellékfolyóval kapcsolatos, összetartozik vele a magy. *hón*(alj) előtagja, a *konyul* ige *konyu-* töve, stb. Az utótag *da*, a 'víz' jelentésű szavakkal rokon, azoknak alakváltozata, vö.: csuv. *tan* 'víz, amely a jég alól jön fel', jak. *taan* 'vízáramlás, vízfolyás a jégre', vö.: avesztá *danu* 'folyó', osz. *don* 'folyó, víz', kínai *d'an* 'folyó'. (JEGOROV 1964). Ld. *Harykondođ*. A *Hontang* név alakváltozata, rokona a magy. *Kond* vezérnév, magy. *kend*, oszm. *kend* 'maga, ön', magy. *konda* 'csapat, nyáj' stb.

Pištäng f. GMA: mari Pištäng or. Pištan' Ki., az or. Rutka jobb oldali mellékfolyója.

< mari Pištäng < Piš + täng or. Pištan' —^{3/4} nem or. Pištäng.

Az egytagú *Pištäng* név összetett szó, az előtag *Piš* utalhat a vízre, árokra, folyó elágazásra, folyó forrásra. Alakváltozatára vö.: ko. *mos* 'forrás'. A magy. *vas* szó úgy tartozik ide, hogy eredetileg a szűk folyómedret, még korábban az elágazás szűk helyét jelölte. Vö. *Vasjugan* folyónév *Vas* előtagja. A mari név *täng* utótagja összetartozik a fenti mansi

névnek a *tang* utótagjával, az orosz használatú *Konda* névnek a *da* utótagjával, a fenti kínai név elő- és utótagjával, vö.: *Tung*, *ting*. A szó mindenütt átvétel a hunoktól, más szóval a névadók a hunok voltak.

Tunguszka 'A Jenyiszej három legnagyobb jobb oldali mellékfolyójának valamelyike'. Vö.: tungus népnév. (KISS 1980)

< Tunguszka < Tungusz < Tungu + sz + -ka.

Az egytagú *Tunguszka* folyónévnek alapul nem a népnév szolgált, éppen a fordítottja történt, ezt igazolja a rendszer. A népet neveztek el a vízről. Amennyiben a *tunguz* népnév önelnevezés lenne, úgy a népnév személynévi eredetű dinasztianévből lett s a személynév a víznév mintájára született, de a víz nem szolgált neki alapul. Ez esetben a *tunguz* -z-je 'valamivel ellátott ' jelentésű képző. Ha pedig mások által adott népnévként kell értelmezni, akkor a folyónév szolgált neki alapul, ám a *Tungusz* tőnek az -sz – bár közös gyökerű a -z-vel - mássalhangzója a 'víz' jelentésű szónak a kezdő mássalhangzója. A -ka pedig elvileg lehetne kicsinítő képző, a rendszer szerint azonban összetartozik a szelk. *kî*, *ke* 'folyó' szóval. A fenti nevekben a *tang*, *täng*, *ting*, *tung*, *tungu* változatok összefüggnek, első és második elemként egyaránt előfordulnak. A man. *Hontang* or. *Konda* páros azért is figyelemre méltó, mert a *tang* és *da* megfelelést igazolják egy néven belül. A *Tunguszka* folyó *Tungu* és a *tunguz* népnév *tungu* töve összefügg, de nem egymásból keletkeztek, hanem annak a gondolkodásmódnak az alapján születtek, hogy mindkettő teremtmény. Amennyiben igazolható, hogy a tunguzok az ilyen nevű folyó vidékéről származnak, előzőleg ilyen nevű nép máshol nem létezett, feltehető a víznévi eredet a népnév esetében.

1.2.2. A csuv. *tan* 'víz' stb. jelentésű példák sora további hangtani változásokról is

tanúskodik, vö.: csuv. *čěrě* 'nedves, nyirkos, friss', azerb. *čij*, *diri*, alt. *čij*, oszm. *ter* 'nedves, nyirkos, friss', polovec *čijik* 'nedves', vö.: perzsa *tār* 'nedves, nyirkos, vizes, friss'. (JEGOROV 1964) A szó a perzsában hun eredetű. Szerkezeti felépítésük: abszolút szótő + képző 'valamivel ellátott', eszerint: csuv. *čě-* + *-rě*, azerb. *či-* + *-j*, *di-* + *-ri*, alt. *či-* + *-j*, oszm. *te-* + *-r*, polovec *či-* + *-jik*, perzsa *tā-* + *-r*. Olykor a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg (vö.: *-r*; *-j*, követi egy magánhangzó (vö.: *-rě* < *-ri*, *-ri*, sőt a rá következő mássalhangzó is ismert (vö.: *-jik*). Hangtanilag a szókezdő eredeti *t*-ből *č*- lett: *t* > *t'* > *č*-. Ez jellemző változás *-i* előtt a szarmata hun nyelvben, ezen belül is a böszörményeknél, akiket később csuvasoknak neveznek. A fenti adatok alapján a *t*-megmaradt a perzsában, zöngésedett (*t* > *d*-) az azerbajdzsánban.

Velük közös gyökerű a csuv. *čěrě* 'élő, friss, fürge', ÓT., alt., hak. *tirig*, MK., Zamahš., AFT., ujj., üzb. *tirik*, kirk. *tirüü*, kazak, k.kalp., nog. *tiri*, ojr. *tirü*, azerb., oszm., türkm. *diri*, bask., tat. *tere*, tuv. *dirig* 'élénk, élő' (néhány nyelvben 'fürge, ügyes, szorgalmas, eleven, pajkos, gyors'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: abszolút gyök + képző 'valamivel ellátott', vö.: csuv. *čě-* + *-rě*, ÓT., alt., hak. *ti-* + *-rig*, MK., Zamahš., AFT., ujj., üzb. *ti-* + *-rik*, kirk. *ti-* + *-rüü*, kazak, k.kalp., nog. *ti-* + *-ri*, ojr. *ti-* + *-rü*, azerb., oszm., türkm. *di-* + *-ri*, bask., tat. *te-* + *-re*, tuv. *di-* + *-rig*. Hangtanilag az eredeti szókezdő *t*- a nyelvek egyik részében megmaradt, a másik részében *d*-vé zöngésült. A képző kezdő mássalhangzója eredetileg szintén *-t*- volt, amely ezekben a példákban *-r*-ré lett: *-t* > **-δ* > *-r*-, amelyet legalább egy magánhangzó követett (*-rě* < *-ri*, *-rü*, *-re*), a kirkizben a kettőzött *-üü* a hosszúságot jelöli (*-rüü*), végül a magánhangzót követi egy mássalhangzó, zöngétlen eredeti *-k* (vö.: *-rik*) vagy a zöngésedett változata a *-g* (vö.: *-rig*).

Meg kell említenünk egy másik szót. Érdekes módon a csuvasban 'élő-ezüst' szókapcsolattal vagy szóösszetétellel nevezik meg a higanyt. Ez olyan ősi gondolkodásra vall, hogy ami élő, az mozog² s a higany folyékony. Ennek a gondolkodásnak alapja az a felismerés, hogy a mozgó, folyó víz élő, az álló víz pl. tó pedig holt. Ennek megfelelően az élő ember mozog, a halott ember nem mozog. A higany pedig élő, mert folyékony. A higany megnevezésének szókapcsolat esetén az első tagja, összetett szó esetén az előtagja tartozik a vizsgált szavunk családjába, vö.: csuv. *čěr kēmél* 'higany, (szó szerint 'élő ezüst'), tat. *terekömeš*, bask. *teregömöš* 'ua.'. (JEGOROV 1964) A szókapcsolat első tagja vö.: csuv. *čěr*; illetőleg összetett szó esetén az előtag tat., bask. *tere*. Szerkezeti felépítésük szerint abszolút szótő + képző-ből 'valamivel ellátott' állnak: *te-* + *-re*.

A csuv. *čěrě* tő igeképzővel ellátva számos nyelvben ismert, vö.: csuv. *čěrěl* 'feléleszt, életre kelt, felélénkít, megélénkít, felfrissít, feltámad, feléled, újraéled, erőre kap, megjavulni, rendbe jönni, felépülni, felgyógyulni', *čერთ* 'felélesztani, meggyógyítani, életre kelteni, felélénkíteni', ÓT., ujj., üzb., kirk., kazak, k.kalp., nog., ojr., csag., kum. *tiril*, bask., tat. *terel*, alt. *teril*, oszm., tuv. *diril*, azerb., türkm. *direl* 'felélesztani, életre kelteni, felélénkíteni, felfrissíteni, meggyógyítani', kirk., kazak, k.kalp., nog., ujj., kum. *tirilt*, bask., tat. *terelt*, alt. *terilt*, azerb., *dirilt*, türkm. *direlt*, üzb. *tiriltir*, csag. *tirit*, jak. *tirier* 'életre kelteni, felélesztani, felélénkíteni, felfrissíteni'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük szerint relatív szótő + igeképzőből állnak, vö.: csuv. *čěrě-* + *-l*, *čěr-* + *-t*, ÓT., ujj., üzb., kirk., kazak, k.kalp., nog., ojr., csag., kum. *tiri-* + *-l*, bask., tat. *tere-* + *-l*, alt. *teri-* + *-l*, oszm., tuv. *diri-* + *-l*, azerb., türkm. *dire-* + *-l*, kirk., kazak, k.kalp., nog., ujj., kum. *tiri-* + *-lt*, bask., tat. *tere-* + *-lt*, alt. *teri-* + *-lt*, azerb., *diri-* + *-lt*,

²Csakis a folyóvíz az élő, az álló víz holt víz.

türkm. *dire-* + *-lt*, üzb. *tiri-* + *-ltir*, csag. *tiri-* + *-t*, jak. *tiri-* + *-er*. Látható, hogy a relatív szótövekhez (*čěrě-, čěr-, tiri-, tere-, teri-, diri-, dire-*) járulhat egy igeképző, az *-l*, amely ismert a török nyelvekben és a magyarban is. A szlávban is megvan, ott átvétel, vö.: *oživl'at'* (*оживлять*) < *o-*: előképző + *-živ-*: relatív szótő + *-l'*: igeképző. A *-t'* főnévi igenév képző. Meg kell jegyezni, hogy az oroszban a *-l'a-* elemnek az előzménye **-len-* volt, amely képzőként ismert ma az oszmánban is, alakváltozata a *-lan-*, vö.: oszm. *havalanmak* (< *hava-* 'levegő' + *-lan-*: képző + *-mak*: főnévi igenév képző) 'felszállni, elrepülni', *havalandirmak* 'szellőztetni' (*havalan-* + *-dir-*: műveltető igeképző + *-mak*). A *-lan-* képző összetett (*-la-* + *-n*), ahol a *-la-* önállóan gyakori, vö.: *vidalamak* (*vida-* 'csavar' + *-la-*: igeképző + *-mak*: főnévi igenév képző). Fontos, hogy a *-la-* képzőnek van *-l-* változata is, amely azt jelenti, hogy a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg, vö.: oszm. *yayılmak* (*yayı-* + *-l-* + *-mak*) 'terjedni'. A *-lan* – összetett képzőben az *-n-* visszaható képző. Vö.: oszm. *jetinmek* 'megelégedni (valamivel)' (*jeti-*: szótő + *-n-*: visszaható igeképző + *-mek*: főnévi igenév képző)

Megjegyezzük, hogy az *-l-*-nek is van visszaható jelentéstartalma. Továbbá a mély hangú alaknak van magas hangú változata is (*-len*, *-le-*). Az *-l-* képző a magyarban is használt, vö.: *csatolni* (< *csato-* + *-l-* + *-ni*).

A fenti példák közt vannak olyanok, ahol műveltető igeképző is szerepel, vö.: türkm. *direl-* + *-t-*: műveltető igeképző, eredete

a *tenni* 'csinálni' ige töve. A másik részben a műveltetés, részben az utasítás, parancs' jelentést is tartalmazza, vö.: üzb. *tiril-* + *-tir*: műveltető igeképző. Vö.: oszm. *bidirmek* 'tudatni' (*bil-*: relatív szótő 'tud' jelentéssel + *-dir-*: műveltető igeképző + *-mek*: főnévi igenév képző). Meg kell jegyeznünk, hogy a relatív szótőben szereplő *-r-* ugyanúgy eredeti *-t-* fejleménye, mint a *szent* szó *-n-* mássalhangzója: *-t-* > *-δ-* > *-r-*.

1.2.3. A magy. *szem* 'forrás' szó összefügg a magy. *szent* szó *sen-* tövének a *sank* változatával, amely az oroszban átvétel. Az eredeti szókezdő *t-* mássalhangzónak az *s-* fejleményét őrzik.

Aslamas símők 'Aslamas ünnep'. v. Ašm.II.102.: csuv. Aslamas símők Ja.u., egynapos piac az or. Torajevo faluban, NAP:-, Ar:-.

< csuv. Aslamas + símők < símik □ — or. semik 'a halottak lelkének szent ünnep'.

A kéttagú *Aslamas símők* név első tagjára ld. *Aslamas*³, a második tagja *símők*, korábbi alakja *semik*, az orosz *semik* alakváltozata, ám a végső eredet nem az oroszból való. Az or. *semik* összetartozhat az or. *sem'a* 'mag' szóval, amelynek a többes számú alakja *semena*. Azért fontos, mert tartalmazza a teljesebb *semen-* gyököt. Alakváltozata lehet a **semenk*, amelynek az egyik fejleményében az *-n-* nazális maradt meg (ld. *semen*, a másikban pedig a *-k* zárhang (ld. or. *semik*). A szó összetett: *se* + *men*, *se* + *mek/mik*, *se* + *menk*. A szó ismert a magyarban,

³ **Aslamas** 'Ág-folyó-forrás' h. Ašm.II.102.: csuv. Aslamas Ja.u., falu neve, NAP:-, Ar:-.
< csuv. Aslamas < Asla + mas.

Az egytagú *Aslamas* többszörösen összetett szó lehet. A relatív szótő *Asla* vagy képzett (*As-* + *-la* 'valamivel ellátott' képző vagy összetett szó). Az első szótőre *As* ld. *Asa*, *Áse*. Elvileg a *la* második elem is lehet önálló szó s akkor összetartozik a mdM. *laj* 'folyó' szóval. Az utótag (*mas*) pedig rokona lehet a ko. *mos* 'forrás' szóval.

Áse 'Folyó-víz'. f. TB.178.: bask. *Áse* or. Assu Burz., az or. Mal(yj) Nuguš baloldali mellékfolyója.
< bask. *Áse* □ — bask. *āse* 'sós, savanyú' or. Assu < As + su □ — tat. su 'víz'.

Az egytagú *Áse* név összetartozhat számos alakváltozattal,

ld. *As*, *Asa*, *Asak*, *Asav*, magy. *Aszó*. Ez azt is jelenti, hogy lehet 'elágazás', 'folyó víz', 'víz', 'völgy' jelentése. Ugyanakkor alapul szolgálhatott neki a bask. *āse* 'sós, savanyú', szó, amely a magy. *ecet* szóval rokon. Vö.: csuv. *jüšē* 'keserű, savanyú', üzb. *ači*, ujj. *ačik*, ujj. Sin. *Ačyg*, kír. *ačuu*, k.kalp., nog. *aššy*, kazak *aščy*, bask. *asy*, *āse*, jak. *ahyy* 'keserű, savanyú'. (JEGOROV 1964) A szó eredetileg igenévszó volt, igei változatra ld. csuv. *jüš* 'savanyodni, erjedni, keserűvé válni', tat. *äč*, ujj. *eči*, üzb. *ači*, kazak, ojr. *ačy*, k.kalp., nog. *aš*, bask. *āse* 'savanyodni, erjedni'. (JEGOROV 1964) A folyó orosz neve *Assu* átvétel, összetett szó, az előtag *As*, ld. *As*, az utótagnak alapul szolgált a tat. *su* 'víz', ld. *Akuča*.

vö.: magy. *szem*. Az idegen nyelvi megfelelői segítenek a szó eredetibb alakját megismerni és a mai alakok kialakulásának útját megrajzolni. Vö.: fi. *silmäkkee* 'felbuggyanó víz, fakadó forrás' szó, rokona a magy. *szem*, amelynek a nyelvi megfelelői: zürj. *šin*, *šinm-*, ud. *šin*, *šinm-*, cser. *sinzä*, mdE. *šel'me*, mdM. *šel'mε* 'szem', fi. *silmä* 'szem, arc, háló szemei, lyuk a balta nyele számára, tű lyuka, rügy', észt *silm* 'szem, lyuk, valaminek a foka, kapocsszem, a háló szemei, rügy'. lp. *čâl'bme* 'szem, arc, háló szemei', szam. jur. *seβ*, szam. jeny. *sei*, szam. tavgi *šäime*, szelk. *hai*, *sai*, *sei*, kam. *sima*, mot. *sima*, kojib. *sima*, tajgi *simä-dä* 'szem'. (TESz) Szerkezeti felépítésük: fi. *sil-* + *mäkkee*, magy. *sze-* + *m*, zürj. *šin*, töve *šin-* + *m-*, ud. *šin*, *šin-* + *m-*, cser. *sin-* + *zä*, mdE. *šel'-* + *me*, mdM. *šel'-* + *mε*, fi. *sil-* + *mä*, észt *sil-* + *m*, lp. *čâl'b-* + *me*, szam. jur. *se-* + *β*, szam. jeny. *se-* + *i*, szam. tavgi *šäi-* + *me*, szelk. *hai*, *sai*, *sei*, kam. *si-* + *ma*, mot. *si-* + *ma*, kojib. *si-* + *ma*, tajgi *si-* + *mä* + *-dä*. Az előtag végső mássalhangzója (-0 is) eredeti *t*-fejléménye: *-t* > *-δ* > 1. *-l*. 2. *-w* > *-V* > *-0*; A *-t* fejléménye nazális is lehetett: *-t* > *-nd* > *-n*. A második elem *m-* kezdetű vagy csak *m-*, amely elvileg lehetne képző, ám az orosz használatban a *Salman* tő (amely átvétel) arra utal, hogy az *m-* 'víz' jelentésű szó, illetőleg annak a kezdő mássalhangzója, vö.: ko. *va* 'víz'. Mindkét hang (*v-*, *m-*) eredeti *t*-fejléménye: *t* > *-δ* > *w-* > *m-*, *v-*. Hangtanilag nézve a szelk. *hai*, *sai*, *sei* adatok kezdő mássalhangzói azért is értékesek, mert arra példák, hogy az eredeti szókezdő *t*-fejléménye lehet *h-* és *s-*, ez a *h-* pedig nemcsak a baskír nyelv sajátja, mint ahogyan azt tanítják. A *Salma* tehát 'forrás víz',⁴ ugyanez lehet a jelentése a magy. *szem* szónak is, ahol a szótő, azaz előtag (vö.: 1. *sVl* < *sVδ* < *sVt*, 2. *se* < *seV* < *sew* < *sed* < *set*) végső

mássalhangzója eltűnt a *-t* > *-δ* > *-w* > *-V* > *-0* folyamatban. Magyar személynevekben mindkét változat megvan, pl. *Szalma*, *Szima* stb. Ld. *Ajalti Salmalav*.

Megjegyezzük, hogy a csuv. *šimëk*, or. *semik* elvileg összetartozhat az or. *sem'* 'hét' számnévvel, amelynek a sorszámnévi alakja *sed'moj* (< *sed'm-* relatív gyök + *-oj*: a hímnemet jelölő formáns), vö.: szlk. *sedem* 'hét' tőszámnév. A *-d-* és a fenti adatokban megmutatkozó *-l-*, *-i-*, *-0-* eredeti *-t-* fejléményei. Továbbá a *hét* olyan alapszám, amely a *Hold* bolygónévvel is összetartozik és forrásértéke van. Hozzá kötődik a hetes számrendszer. Mindez azért is természetes, mert a magy. *hold*, *hód* 'tó' jelentésben is ismert, a *tó* pedig 'forrásvíz', vö.: magy. *Hód-tó*. Mindezek után természetes, hogy az or. *sem'* 'hét', sőt az oszm. *yedi* 'hét' a többi török megfelelővel és a magy. *szem* 'mag, látószerv' rokonok. Érdekesség, hogy a magy. *hét* számnévben nem szerepel az *-l-*, mert ott a *-t* > *-δ* > *-w* > *-V* > *-0-* változás ment végbe. Az angol *seven* 'hét' pedig olyan formát vett át, amelyben *-t* > *-δ* > *-w* > *-v* változás történt.

Az élet forrására a vízre utal még számos szó, vö.: ko. *šin* 'forrás', a forrás pedig víz. A víz maga az élet, illetőleg annak a forrása. Érthető, hogy az ember addig él, míg lélek van benne. Idetartozik tehát a ko. *šin* 'forrás, forrás (a vízfolyás fenekén), ablak, lék', ud. *ošmes-sin* 'forrás', han. *mäysäm* 'forrás' utótagja a *säm*, vö.: *mäy*⁵ 'föld'. (LYTKIN-GULJAJEV 1999.). A ko. *šin* 'forrás', osszét *don* 'víz' alakváltozata a magy. *szent* szó *szen-tövének*, az or. *sank* 'szent', Käs̄y. *žn* 'igaz' szónak, or. *sv'atoj*⁶ 'szent' szó *sv'a-*, előzménye **sven-* tövének. Ez úgy lehetséges, hogy szó elején az eredeti *t-* több irányban változott egyrészt réshangúsodással, így

⁴ A magy. *tengerszem* (< *tenger* + *szem*) utótagja a magy. *szem* 'vízforrás, forrás' szó, a *tenger* előtagja pedig lehet 'folyó, forrás, víz' jelentésű. Fontos, hogy nemcsak a nagy vizet jelentette.

⁵ A szó összetartozik a fi. *mi* (Vö.: *Suomi* 'mocsárföld', Finnország egyik neve; a *Mu* földrész nevével, a magy. *Móka*: szőlős, gyümölcsös, veteményes kert neve

Bakonszegben (Hajdú-Bihar megye). (A szerző Czeglédi Katalin adata személyes gyűjtés alapján.)

⁶ A szláv adatok azért fontosak, mert a szláv nyelvek szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen születtek és sok esetben az akkori szkíta-hun állapotot őrizték meg és használják ma is.

keletkezett az *s-/sz-*, másrészt zöngéssel, így keletkezett a *d-*. Harmadrészt zöngésedés és réshangúsodás révén jött létre a *ž-*.

1.2.4. Őseink azt is tudták, hogy az élet forrásának, a víznek a tartozéka a rés, a nyílás, amely születéskor különös szerephez jut. A vízelágazás, a forrás anyaként működik, természetes hát, hogy az *anya*, ***mama*** megnevezések is idetartoznak. A *mama* szó a földrajzi nevekben is megvan, amelynek vizsgálata igen tanulságos. Vö.:

Jargejkin '?'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Jargejkin □ **Mamakassi** or. Jargejkino Ja., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. Jargejkin csuv. Mamakassi < Mama + kassi □— csuv. kas, kasā 'falú, falurész, utca' + -i: birtokos személyjel E/3. or. Jargejkino □— nem or. Jargejka + or. -in-: birtokos melléknév képző + -o.

Az egytagú *Jargejkin* név az orosz *Jargejkin* átvétele, amelynek a *Jargejka* töve az oroszban átvétel. Ehhez járult az or. -in birtokos melléknév képző. A falu korábbi csuvas neve *Mamakassi*, szerkezetileg összetett szó, az előtag *Mama* szókezdő *m-*je eredeti *t-* fejleménye ugyanúgy, mint a szóbelseji: *t- > δ- > w- > 1. m-, 2. v-, 3. b-, 4. V- > 0-*. Vö.: ko. *vom* 'száj, folyótorkolat', alakváltozatára ld. *om*, *vem*, ud. *em*, *ym* 'száj, folyótorkolat', mari *an* 'rés, folyótorkolat', a magyarban alakváltozata az *ág*, *ég* szó. Így lehet égi eredetű az *Úr*, a *Tengri*, vagyis az *Isten*. Az *ág*, *ég*, *om*, *vom*, *em*, *ym*, *an* formák összetartoznak a magy. *omlik om-* tövével, a *bomlik bom-* tövével, a nyelvj. *nuna* női nemiszervvel, a magy. *nő* szóval stb. A megnevezéshez a mintát a vízelágazás, a vízforrás adta, ahol új folyó, új utód született, ennek a működéséhez, szerepéhez pedig a *mama* szerep és funkció kötődik, mindkettőnek jellemzője a rés, nyílás, amely elágazásnál keletkezik. Ezért az

elágazóvíznek, a forrásvíznek a mintájára nevezték el az ősnőt, a mamát, alakváltozata a *baba* is. A *baba* 'apa, papa' megnevezéshez is a vízelágazás adta a mintát, de annak egy másik tulajdonsága volt domináns ebben az esetben. A legfőbb isten megnevezése is innen van, vö.: fi. *Num*. A *Babba Mária Babba* nevében a kettőzött *-bb-* előzménye *-mb-* < *-mp-* < *-np-* lehetett, vö.: csuv. *ēm* 'idősebb' szó, amely a törökségben *en* a felsőfok segédszava, türk *ān*, kirg., kazak, nog., alt., ojr., tuv. *eŋ*, üzb. *Zamahš.*, k.kalp. *eng*, oszm., gag. *en*, türkm., hak, tat., bask. *iŋ*, kum. *ing* 'nagyon, egészen, mind, egész, leg-' (JEGOROV 1964). Ld. csuv. *Ěmpěcem*. A csuvasban az *ěmpü* 'nagy fő' előtagja idetartozik, az előtag *ēm* 'öreg, legöregebb, legidősebb' szó alakváltozata a felsőfokra használt szó. Alakváltozata a csuv. *mān*, *mānā* 'nagy' szó is, amelynek teljesebb formája **mānāk* (mVnVk) lehetett. A csuv. *mān*, *mānā*, hak. *ülük* 'nagy', oszm. *büyük* 'nagy', or. *velik* 'nagy', or. *bolšoj*⁷ 'nagy' *bol-* töve alakváltozatok. Az *-n-*, *-y-*, *-l-* összetartoznak, valamennyi az eredeti *-t-* fejleménye ugyanúgy, mint a magy. *nagy* szóban a *-gy* (*-d'*). A szókezdő mássalhangzók is eredeti *t-* fejleményei: *t- > δ- > w- > 1. m-, 2. v-, 3. m-, 4. V- > 0-*; *t- > *nδ- > n-*. Az *ěmpü* utótagja *pü* 'fő, fej' a csuvasban. Az *ěmpü* és a magy. *babba* alakváltozatok, szószerinti jelentése 'nagy fő'. Ugyanígy a magy. *mama* (< *ma* + *ma*) is 'nagy fő' jelentésű. Az előtag előzménye a csuvasban *ěn* (< *in*), a magyarban *ma* (< **man*), *bab* (< **ban*) volt. Ez utóbbi esetben az *-n* hasonult a rákövetkező *-b-*hez, ezért van kettős *-bb-*. A megnevezéséhez a mintát a forrás, a folyóág adta. Elsőként női ősmegnevezésére használták. A csuv. *ěmpü*, magy. *mama*, *babba* tehát alakváltozatok, ez utóbbi ismert a *Babba Mária* névben. Ld. még *Babaškan*.

A falu orosz neve *Jargejkino*, a *Jargejka* töve átvétel. Ehhez járult az or. -in-

⁷Az or. *velik* és a *bol-* töv átvétel, összetartozik az oszm. *büyük* 'nagy' ls más török nyelvi megfelelőivel.

birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló -o formáns.

Rövidítések

alt.	altaji
av.	aveszta
azerb.	azerb.
bask.	baskír
Burz.	Burzdjanszkij rajon
csag.	csagatáj
cser.	cseremisiz
csuv.	csuvas
f.	folyó
fi.	finn
gag.	gagauz
h.	hely
hak.	hakasiz
Ja.	Jadrinszkij rajon
jak.	jakut
Jau.	Jadrinszkij ujezd
ja.u.	Jadrinszkij ujezd
jeny.	jenyiszeji
kam.	kamasz
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
kojb.	kojbál
kum.	kumük
lp.	lapp
magy.	magyar
man.	mansi
md.	mordvin
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
mot.	motor
MK.	Mahmüd al-Kāšyari
mong.	mongol
nog.	nogaj
ojr.	ojrot
or.	orosz
osz.	oszer
oszm.	oszmán
óeszl.	óegyházi szláv
ÓT.	ótörök
pl.	például
szam.jeny.	szamojéd jenyiszeji
szam.jur.	szamojéd jurák
szam. tavgi	szamojéd tavgi
szb-hv.	szerb-horváth
szelk.	szelkup
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
t.	tó
tat.	tatár
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén

ud.	udmurt
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
v.	vallás
zürj.	zürjén

Források

AK Akadémiai Kislexikon I-II. Akadémiai Kiadó Budapest, 1989.

Ar. Archivális anyag ld. NIKITIN

Ašm. AŠMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Čuvaškoje Gosudarstvennoje Izdatyelstvo. Kazan-Čeboksari

BAHŠI 1680 BAHŠI Iman, Dzagfar története. Bulgár évkönyvek gyűjteménye 1680. A „Dzagfar tarihi” 'Dzagfar története' szöveg ismertetése orosz nyelven. Készítették I.M.-K. Nigmatullin és Petropavlovsk város lakói 1939-ben. „Bulgaria” közlöny szerkesztése. Orenburg 1993. Orosz nyelvről magyarra fordította: Czeglédi Katalin 2017-18. Kézirat.

CZEGLÉDI 2021 CZEGLÉDI Katalin Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára - Volga-Urálvidék I-VI. kötet 2021. Heraldika Kiadó, Budapest.

BAKOS 1989 BAKOS Ferenc, Idegen szavak és kifejezések szótára Akadémiai Kiadó, Budapest 1989

B-r. Ld. Б-Р. Башкирско-русский словарь. Москва 1958.

Č-Č. ČERNECOV – ČERNECOVA Kratkij marijsko-russkij slovar'

DTS. Ld. ДТС. Древнетюркский Словарь I-II-III. Издательство „Наука” Ленинградское Отделение Ленинград 1969.

Fa. Fasmer, M. Etimologičeskij slovar russkovo jazyka I-IV., Moskva, 1964-73.

GYÖRKÖSSY 1986 - GYÖRKÖSSY Alajos Latin-Magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest 1986

JEGOROV 1964. JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseskij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvaszköje Knyizsnoje Izdatelstvo. Cseboksari

Kāšy. Maxmüd al-Kāšyari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szöveget összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

KB. Ld. КБ. „Кутадгу Билиг” Древнейурский памятник, написанный Юсуфом. Баласагунском в 1069 г.

NYELVÉSZET

KISS 1980 KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest

KOZMÁCS 2002 KOZMÁCS István, Udmurt-Magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely, 2002.

LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V. I. LYTKIN – Je. Sz. GULJAJEV, Kratkij etimologičeskij slovar komi jazyka, Syktyvkar 1999.

MÉK 1972. Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó Budapest 1985.

MK. Ld. Kāšy.

NAP Naszeljonnye punkty csuvasszkoj ASzSZR. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelstvto. Csebokszari, 1974.

NIKITIN NIKITIN, I. D.: Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvaszskoje ASzSZR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.

SIS Ld. ŠIŠ. N.M. Šanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Šanszkaja 1975: Kratkij etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Moskva.

SZINNYEI 1884 – SZINNYEI József 1884. Finn-Magyar szótár. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.

TB. Slovar Toponimov Baškirkoskoj ASSR, Ufa 1980.

tefs. Ld. тефс. XII-XIII. вв. А. К. Боровков. Лексика среднеазиатского тефсира М., 1963.; тефс. XI-XV. вв. А. К. Боровков. Опыт грамматической характеристики языка тефсира XI-XV. вв.

TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TSK A. I. Turkin 1986: Toponimicseskij szlovar komi ASzSZR. Komi Knyizsnoje Izdatelstvto. Syktyvkar

Zamaxš. Zamaxšari, Mongolskij slovar, „Mukaddimat al-adab”. I-II- —L., 1938-1939.

Zol.bl. Ld. Зол. бл. Сутра „Золотого блеска” Адтун Ярук. Памятник уйгурской письменности.

BAKAY 1996 BAKAY Kornél A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996

BAKAY 2002 BAKAY Kornél Az Árpádok országa. Őstörténetünk titkai. Második Kiadás, Budapest 2002.

BAKAY 2004 BAKAY Kornél Magyarnak lenni büszke gyönyörűség! Tanulmányok, előadások. Pomáz, 2004.

BAKAY 2013 BAKAY Kornél, Őstörténetünk régészeti forrásai I-II-III. Budapest 2003.

BATSAJHAN 2006 - BATSAJHAN Zagd A mongol népek története. Fordította Obrusánszky Borbála. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó Budapest 2006.

CZEGLÉDI 2017 CZEGLÉDI Katalin fordító, Nimrod Könyve. Kézirat. 2017.

CZEGLÉDI 2022 CZEGLÉDI Katalin, Dzsagfár tarihi és a magyarság ősi forrásai. Szkítia Kiadó, Hungary, Budapest, 2022.)

CZEGLÉDI 2021 CZEGLÉDI Katalin, A magyarság és elődei hitéről. 2021. Kézirat.

ДЕНИСОВ, П.В., 1959 Религиозные верования чуваш, 1959.

GYÁRFÁS 2004 GYÁRFÁS Ágnes, Tur-án népének nyelvén. Képjel-írás magyar olvasata. Miskolc, 2004.

OBRUSÁNSZKY Borbála – CEYHUN ALAKBAROV 2015 Azerbajdzsán. Táltos, Sepsiszentgyörgy 2015.. Második Kiadás.

ПОТАПОВ Л, П. 1991. ПОТАПОВ Л, П. Алтайский шаманизм. „Наука”. Ленинград 1991.

RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András, A honfoglaló magyar nép, Balassa Kiadó, Budapest 1996.

UCSIRALTU 2008 UCSIRALTU, A hun nyelv szavai, Napkút Kiadó Budapest, 2008.

ZAGD BATSAJHAN 2006 ZAGD BATSAJHAN, A hun népek története, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006. Fordította Obrusánszky Borbála

Irodalom

ARADI 2005 ARADI Éva, A hunok Indiában. A heftaliták története HUN-idea Kiadó, Budapest 2005

ARADI 2008 ARADI Éva, Egy szkíta nép: a kusánok. HUN-idea Kiadó, Budapest 2008.

ARADI 2012 ARADI Éva, Indoszkíták. HUN-idea Kiadó Budapest 2012.